

TIL VA MADANIYAT TUSHUNCHALARINING AHAMIYATI VA ULARNING O'ZARO BOG'LIQLIGI

Abdiyeva Vazira Ashurovna

Samarqand davlat chet tillar instituti tayanch doktoranti

Annotatsiya: Bu maqolada madaniyat va muloqot tushunchalarining ahamiyatligi hamda ularning bir biriga bog'liqligi, birgalikda qanday konsepsiyalar kasb eta olishi haqida gap ketgan bo'lib, bu tushunchalar kelib chiqishi, qo'llanilishi o'rganib chiqilgan.

Kalit so'z: Madaniyat, ta'sir, muloqot, tadqiqot, tushuncha, xulq, ta'rif

Til va madaniyat o'rtasidagi munosabat jamiyatdagi eng dolzarb masalalardan biridir va bu masala insoniyat tarixi boshlanishidan beri muhokama qilinib kelmoqda. Bu faqat sotsiologiya yoki antropologiya bilan bog'liq emas, balki falsafa va psixologiya sohalarini ham qamrab oladi. Bu masalaning ahamiyati shundaki, til odamlar o'rtasida muloqot qilishning muhim vositasidir, chunki til odamlarning o'z ehtiyojlarini, his-tuyg'ularini va fikrlarini bir-biriga yetkazish imkonini beradi. Boshqa tomondan, madaniyat — bu odamlar guruhi tomonidan baham ko'rilgan qadriyatlar, an'analar va e'tiqodlar to'plamidir. Shuning uchun til madaniyat bilan chambarchas bog'liq, chunki til bizga madaniyatimizning nimani qadrlashini va boshqalarga qanday ko'rinmoqchi ekanligimizni tushunishga yordam beradi. Madaniyat shuningdek, ranglar, tovushlar va hidlar kabi narsalarni qanday qabul qilishimizga ta'sir qiladi; bu hammasi bizning madaniy kelib chiqishimizga bog'liq bo'lib, bizni bu narsalarni qanday his qilishimiz kerakligi haqida tasavvur beradi.

Til va madaniyat o'rtasidagi munosabatni ikki asosiy jihatdan ko'rish mumkin:

1. Birinchidan, ular jamiyatning muhim qismlari hisoblanadi;
2. Ikkinchidan, ular har bir shaxsning shaxsiy ongning tarkibiy qismlari hisoblanadi.

Ushbu ikki jihat bir-biriga bog'liq, chunki ular bir-biriga jamiyat ichida va shaxsning shaxsiy ongi va rivojlanishiga qanday ta'sir qilishini aniqlaydi. Til va madaniyat jamiyatda murakkab munosabatlarga ega. Tilning ishlatilish usuli madaniyatga bog'liq bo'lib, madaniyat — bu odamlar orasida ma'lum bir turmush tarzini davom ettiradigan tizimli birlashuvdir. Shu sababli, madaniyat insonlarni hayvonlardan farqlashga imkon beradi. Til va madaniyatni o'rganish, madaniyatning tilga qanday ta'sir qilishi, turli tillarning o'xshash g'oyalarni qanday ifodalashi va turli madaniyatlar tilni qanday ishlatishlarini tushunishga yordam beradi.

Til va madaniyat bir-biriga chambarchas bog'langan. Aslida, ular bir-biridan ajralmas. Til madaniyatning mahsulidir, shuning uchun til madaniyatga ta'sir qiladi. Til va madaniyat o'rtasidagi munosabat tufayli, tilning o'zimiz va boshqalar haqidagi tasavvurlarimizga qanday ta'sir qilishini ko'rishimiz mumkin. "Til — madaniyat, madaniyat — til" degan ibora ko'pincha til va madaniyat muhokama qilinayotganda ishlatiladi, chunki bu ikkala tushuncha bir-biriga o'xshash, ammo murakkab munosabatlarga ega. Til va madaniyat birga rivojlanib, bir-biriga ta'sir ko'rsatgan.

Alfred L. Krober, amerikalik madaniyatshunos-antropolog, madaniyat nutq paydo bo'lgan paytdan boshlangani va bu boshlanishdan har biri bir-birini rivojlantirganini aytgan. Agar madaniyat insonlar o'rtasidagi o'zaro aloqalarning natijasi bo'lsa, unda muloqotning o'zi — bu muayyan jamiyatdagi madaniy ifodalaridir. Ferruccio Rossi-Landi, Italiyadan bo'lgan

faylasuf va semiotika hamda lingvistika bo‘yicha mutaxassis, nutq jamoasi deganda, bitta til orqali o‘zaro aloqada bo‘lgan, butun jamiyat tomonidan tushuniladigan barcha xabarlar to‘plamini nazarda tutgan. Rossi-Landi shuningdek, yosh bolalar o‘z tilini va madaniyatini tug‘ilgan jamiyatdan o‘rganganini, bu jarayonda ular o‘zlarining kognitiv qobiliyatlarini ham rivojlantirishini ta’kidladi [1,272].

Professor Maykl Silversteinning fikriga ko‘ra, madaniyatning muloqot bosimi haqiqatning ayrim jihatlarini tasvirlabgina qolmay, turli kontekstlarni ham bog‘laydi. Bu, voqealar, shaxslar, his-tuyg‘ular va e‘tiqodlarni ifodalovchi ramzlarni ishlatish, shuningdek, ularni hozirgi kontekstga kiritishning usuli ekanligini anglatadi. Lingvistik nisbiylik tamoyili til odamlarning dunyoni qanday ko‘rishini bevosita ta’sir qilishini bildiradi. Antropolog-lingvist Edvard Sapir, ma’lum bir guruhlarining til va odatlari ular yashayotgan haqiqiy dunyoni shakllantiradi, deb aytgan. U shuningdek, ikki til hech qachon shunday o‘xshash bo‘lmashligini va ular bir jamiyatni ifodalash uchun ishlatilmaydi, deydi. Har bir jamiyatning dunyosi turlicha. Bu tahlilni ko‘rib chiqsak, tilni bilish — bu madaniyatni qabul qilishni anglatadi. Shu asosda, boshqa bir madaniyatni bilish, uning maxsus tilini bilishdir. Shuning uchun muloqot, dunyoni tushunish va talqin qilishda muhim rol o‘ynaydi. Bugungi kunda madaniylararo o‘zaro aloqalar juda keng tarqalgan. Muloqot, o‘zining e‘tiqodlari va kelib chiqishi boshqalardan sezilarli darajada farq qiladigan insonlar bilan tushunish va moslashish uchun zarurdir [2,34].

Madaniy shaxsiyatni ifodalash uchun tilni ishlatish oson. Biroq, biz tilni jarayonlar va rivojlanishlarni tushuntirish, ma’lum bir gapiruvchining niyatlarini izohlash uchun ham ishlatamiz. Ma’lum tillar, ma’lum madaniy guruhlarini ifodalaydi. Etnik guruhlar tomonidan baham ko‘rilgan qadriyatlar, asosiy taxminlar, xulq-atvor an‘analari, e‘tiqodlar va munosabatlar — bularning barchasi madaniyatni tashkil etadi. Bu berib o‘tilgan to‘plami guruh a‘zolarining xulq-atvoriga va ularning bir-birining xulq-atvorini qanday talqin qilishiga ta’sir qiladi. Madaniyatning atributlarini ifodalashda tilni ishlatamiz. Shuningdek, til yordamida madaniyatimizdagi noyob obyektlarni ko‘rsatamiz.

Bularning barchasi shuni anglatadiki, boshqa tildagi bilimlarni o‘rganish va o‘rgatish xalqaro muloqot va hamkorlik uchun zarurdir. Boshqa tillarni bilish, boshqa mamlakatlar va ularning madaniyatlari haqida bilish imkonini beradi. Shuning uchun, til va madaniyat o‘rtasidagi munosabat juda muhimdir. Til o‘rganiladi, demak, u madaniyat orqali uzatiladi. Maktabgacha yoshdagi bolalar o‘zlarining birinchi tilini uydan va tashqaridan eshitgan tasodifiy so‘zlar orqali o‘rganadilar. Maktab yoshiga yetgach, ular birinchi tilini yoki boshqa bir tilni o‘rganadilar. Agar bu birinchi til bo‘lsa, bolalar yozish va o‘qishni, gaplarni to‘g‘ri qurish va rasmiy grammatika ishlatishni o‘rganadilar. Biroq, bolalar maktabga bormasdan oldin birinchi tilning asosiy tuzilmasi va lug‘atini bilib olishadi. Aksincha, madaniyat til orqali, o‘qitish orqali katta darajada uzatiladi. Til – insonlarga tarix yaratish imkonini beradigan omildir, chunki hayvonlarda bunday tarix yo‘q. Hayvonlar xulq-atvorini o‘rganish jarayonida ularning xulq-atvori faqat insonlarning aralashuvi va boshqa turdagi ta’sirlar orqali o‘zgargan.

Taniqli olimlarning ishlarini tahlil qilib, til va madaniyat o‘rtasidagi bog‘liqlikni quyidagicha xulosa qilish mumkin: bu ikkala tushuncha bir-biri bilan bog‘liq, chunki ular birgalikda bizning o‘zimizni ifodalashda, so‘zlar va jismoniy imo-ishoralar orqali muloqot qilishda yordam beradi. Til, boshqalar bilan muloqot qilish, fikrlarni baham ko‘rish va bir-birimizni tushunishga yordam beradigan vositadir. Madaniyat esa, bir guruh odamlar tomonidan baham ko‘riladigan e‘tiqodlar, an‘analar, qadriyatlar yoki urf-odatlar to‘plamidir. Til bizning shaxsiyatimizni va o‘z-o‘zimizni qabul qilishni shakllantirishda muhim rol o‘ynaydi; u

bizning kimligimizni, o‘shimizni, atrofimizni va hayotdagi tajribalarimizni aniqlashga yordam beradi. Til va madaniyat inson hayotining ikki muhim jihatidir. Shunday qilib, har qanday ijtimoiy birlik – aloqalar, guruhlar, tashkilotlar yoki jamiyatlar vaqt o‘tishi bilan madaniyatni rivojlantiradi. Har bir madaniyatning o‘ziga xos belgilari yoki ularning kombinatsiyasi bor, ammo barcha madaniyatlar ma’lum umumiy funksiyalarga ega. Muloqot nuqtai nazaridan juda muhim bo‘lgan uchta funktsiya quyidagilar:

1. Shaxslarni bir-biriga bog‘lash,
2. Umumiy shaxsiyat asosini yaratish,
3. A‘zolar o‘rtasida o‘zaro aloqalar va muzokaralar uchun kontekst yaratish.

Muloqot va madaniyat o‘rtasidagi munosabat juda murakkab va yaqin bir aloqadir. Avvalo, madaniyat muloqot orqali yaratiladi; ya’ni, muloqot - insonlar o‘rtasidagi o‘zaro aloqalar orqali madaniy xususiyatlar, masalan, urf-odatlar, rollar, qoidalar, marosimlar, qonunlar yoki boshqa me’yorlar yaratiladi va baham ko‘riladi. Odamlar o‘rtasidagi aloqalarda madaniyatni yaratishga qaratilgan aniq bir niyat bo‘lmasligi mumkin, balki madaniyatlar ijtimoiy muloqotning tabiiy natijasidir. Shunday qilib, madaniyatlar ijtimoiy muloqotning “qoldig‘i” deb atalishi mumkin. Muloqot va uning vositalariga ega bo‘lmasdan, madaniy xususiyatlarni bir joydan boshqa joyga, bir davrdan boshqasiga o‘tkazish va saqlash mumkin bo‘lmasdi. Shunday qilib, madaniyat muloqot orqali yaratiladi, shakllanadi, uzatiladi va o‘rganiladi. Aksincha, muloqot amaliyotlari madaniyat tomonidan yaratiladi, shakllanadi va uzatiladi.

Bu muloqot-madaniyat munosabatining ta’sirlarini tushunish uchun, muloqot jarayonini faqat bitta muloqot hodisasi sifatida emas, balki davom etayotgan jarayon sifatida ko‘rish kerak. Masalan, uch kishidan iborat guruh birinchi marta uchrashganda, a‘zolar o‘zlari ilgari boshdan kechirgan muloqot tajribalari va boshqa madaniyatlarda o‘rgangan fikr va xulq-atvor naqshlarini olib keladilar. Guruhdagi boshqa a‘zolar bilan muloqot qilishni boshlaganlarida, ular umumiy tajribalarga ega bo‘lib, ular haqida gaplashish usullarini yaratadilar. Agar guruh davom etsa, unda alohida tarix, naqshlar, urf-odatlar va marosimlar rivojlanadi. Bu madaniy xususiyatlar ba’zida juda aniq va sezilarli bo‘lishi mumkin, shuning uchun guruhga yangi qo‘shilgan kishi davom etayotgan madaniy “qoidalar” bilan tanishadi va ularni muloqot orqali o‘rganadi. Yangi a‘zolar, o‘z navbatida, guruh madaniyatiga kichik, ba’zan esa katta o‘zgarishlar kiritadilar. Bunga javoban, o‘zgargan madaniyat hozirgi va kelajakdagi guruh a‘zolarining muloqot amaliyotlariga ta’sir qiladi. Bu har qanday madaniyat uchun to‘g‘ri muloqot madaniyatni shakllantiradi, va madaniyat muloqotni shakllantiradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. Сузов И. П. Language and culture, Винница: Нова Книга, 2009. P. 272
2. Шкот А. Culture of dialogue: Основы программы. Кемерово, 2002. P 34
3. Ҳақимова О. Improving Cultural Competence. - Fan va ta’lim, 2008. P. 78
4. Xushmurodova Sh.Sh. Madaniyatlararo muloqot muammosiga lingvomadaniy yondashuv (o‘zbek va ingliz tillari misolida). Filologiya fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD) dissertatsiyasi avtoreferati, Samarqand – 2020.